

ПУНЬКО Б.М.

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
професор кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності, д.е.н.

КОШАРСЬКА Н.М.

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
аспірантка кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності

ТВОРЧА ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРОТИВОРЕЧИВІСТЬ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ПРОЦЕСІВ: «ПОДІЯ – ФОРМАЦІЯ – ЦИВІЛІЗАЦІЯ – ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»

Анотація. Сформульовано інноваційні аспекти та узагальнено концептуальні положення, які можна було б покласти в основу науково-філософського обґрунтування об'єктивних процесів творчої еволюції та противоречивості причинно-наслідкових процесів у системі «Подія – Формація – Цивілізація – Глобалізація».

Ключові слова: інноваційні аспекти, концептуальні положення, науково-філософське обґрунтування, об'єктивні процеси, творча еволюція, противоречивість, причинно-наслідкові процеси, система «Подія-Формація-Цивілізація-Глобалізація».

Аннотация. Сформулированы инновационные аспекты и обобщены концептуальные положения, которые можно было бы положить в основу научно-философского обоснования объективных процессов творческой эволюции и противоречивости причинно-следственных процессов в системе «Событие – Формация – Цивилизация – Глобализация».

Ключевые слова: инновационные аспекты, концептуальные положения, научно-философское обоснование, объективные процессы, творческая эволюция, противоречивость, причинно-следственные процессы, система «Событие – Формация – Цивилизация – Глобализация».

Annotation. Formulated innovative aspects and generalized conceptual provisions that could form the basis of the scientific and philosophical justification of objective processes of creative evolution and protyvorechyvosti causal processes in the «Event – Formation – Civilization – Globalization».

Keywords: innovative aspects, conceptual, scientific, philosophical rationale, objective processes, creative evolution, protyvorechyvist, causal processes, the system «Event – Formation – Civilization – Globalization».

Постановка проблеми. Науково-філософське обґрунтування об'єктивних процесів творчої еволюції та противоречивості причинно-наслідкових процесів у системі «подія-формація-цивілізація-глобалізація» є фундаментальною проблемою науки взагалі, а також економічної науки зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Автор вперше звернувся до піднятої проблеми в 2001 році у науковій статті «Індекс біоетичної спроможності країн до економічної та еколого-економічної глобалізації». Ця стаття була опублікована одразу у двох виданнях: 1) Зб. наук. праць: Продуктивні сили і регіональна економіка. НАНУ. РВПСУ. – Київ, 2001. – Ч. 2. – С. 94-103; 2) Міжн. зб. наук. праць. В 1. Фінансові аспекти глобальних перетворень економічних систем. – Одеса, «Астропринт», 2001. – С. 6-13 [1]. У статті розроблено питомі показники індексів економічної та еколого-економічної глобалізації країн. Крім того, автор звертається до поглядів-тверджень, стосовно проблем глобалізації економічних відносин, відомих діячів науки, бізнесу і політики: З. Бжезінського, Дж. Сороса, Б. Гейтца, К. Кілунен, Ф. Рузвельта. Акцентується увага на ряді проблематичних фінансових аспектів глобальних перетворень економічних систем: брак перерозподільних механізмів; немає глобальних систем оподаткування, розподілу, доходів, зайнятості, громадських і соціальних служб; породжуються нерациональні додаткові капітали; здійснюються спекулятивні деривативні (віртуальні) операції; несправедливість та нерівність у глобальних економічних відносинах, що породжує глобальне багатство найзаможніших людей у Світі (незначне число людей) та глобальну бідність більшості людства тощо. Не вельми втішна формула глобалізації має наступний вигляд (формула 1):

$$\text{ГЛ} = \text{ГЕ} \rightarrow \text{ЕГА} \rightarrow \text{ГН} \rightarrow \text{ГНЗ} \rightarrow \text{ГББЛ}, \quad (1)$$

де, ГЛ – глобалізація; ГЕ – глобальна економіка; ЕГА – економіка глобального абсурду; ГН – глобальна нерівність; ГНЗ – глобальне нерациональне збагачення; ГББЛ – глобальна бідність більшості людства.

В своїй книзі «Глобалізація і нації» (2002 р.) Ернст Заграва пише, що в добу колоніальних завоювань європейські компанії почали вивозити на підпорядковані собі території не лише товари, а й капітал. Іншими словами, почали вкладати гроші у розбудову виробництва в наново здобутих землях. Цей процес посилювався, і вже на початку 20-го ст. вивіз капіталу став переважати над вивозом товарів. Така тенденція подальшого економічного розвитку стала прикметою нової епохи. З того часу вона ніколи не зупинялася.

Державний лад планети виявляється перешкодою на шляху до зростання корпорацій, стримує вільний розвиток виробничих сил і чим далі, тим більше виступає для сьогодення безприбутковим спадком минулих епох. Глобалізація - це лише наслідок концентрації виробництва. Зростання – є головною властивістю виробництва. Будь-які межі, рано чи пізно, стають затісними для нього. Властивість виробництва зростати – зруйнувала свого часу феодальний політичний устрій. Тепер ця властивість прийшла у зіткнення з державним ладом планети. Як законмірний наслідок, зросли в розмірах і силі корпорації, почали вимагати від держави не втручатися у справи корпорацій. Чим далі зростала їхня сила, тим упертішим ставало їхнє прагнення обмежити владу держави. «Держава – нація – економіка» завжди були триєдиним поняттям, де одну складову не можна було відірвати від іншої. Тепер же великі корпорації (основа економіки), вириваючись з цього триєдиного сполучення, полишають нації і їхні держави. Таким чином нації втрачають основу для свого існування, бо яка національна культура може існувати без національної економіки, що дає цій культурі матеріальне підґрунтя для її життя? Економічна могутність корпорацій – основа могутності держави. Втрачаючи свої корпорації, вони втрачають і свою вагомість. Ті нації мають шанс на майбутнє, чиї держави зберігають певну єдність з економікою. Держави, що втрачають таку злуку, залишаються без надійної підпори. Така єдність може бути досягнута лише за рахунок сильних корпорацій, де державі належить контрольний пакет акцій, за рахунок наявності в національній економіці сильного державного сектору. Єдність «держави-корпорації», про які писав Ернст Заграва, вмирає й разом з нею відмирає звичний нам Світ. Тепер, коли сходяться в сутичці американсько-європейсько-японські компанії, загалом компанії багатонаціональні, їхня боротьба виходить з національної площини, й це паралізує здібність держав втручатися в такі конфлікти. Нації втрачають економіки, як свої атрибути, і втрачають національні держави, як знаряддя взаємодії з іншими націями [2].

Можна вважати, що економіко-теоретичною основою тут є «Теорія порівняльного розподілу коштів», яку розвинув Давид Рікардо (1772 – 1823). За цією теорією міжнародна торгівля і міжнародний розподіл праці є вигідними навіть для тих країн, які можуть виробляти всі товари з меншими витратами, ніж закордонні країни. Вони повинні спеціалізуватись лише на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти відносно (порівняно) з найменшими витратами для себе. Давид Рікардо разом з Адамом Смітом (1723 – 1790), які обидва є британськими спеціалістами в галузі політичної економіки, належать до отців-засновників економічного лібералізму. Абсолютний постулат вільної торгівлі заперечував німецький економіст-теоретик Фрідріх Ліст (1789 – 1846), оскільки економічно менш розвиненим країнам на їх ранніх стадіях розвитку це дає хороші підстави, з допомогою митних зборів та інших торгівельних перешкод, захищати свою власну економіку в період її зародження (аргумент з протекціоністськими митними зборами) до тих пір, поки вони, виходячи із свого базового капіталу, не стануть спроможними організаційно і технічно приймати виклик суворой міжнародної конкуренції. Але труднощі з протекціоністськими митними зборами полягають у тому, що індустрія звикається з протекцією, і потребується міцна воля правлячих кіл, щоб у певний період часу, фактично відмінити також, і колись запроваджені системи протекціонізму, в інтересах примноження загального блага та прискорення економічного процесу.

Глобалізація, не обмежується суто соціально-економічними змінами, які полягають в поширенні ринкової моделі неоліберального зразку на всій планеті. Відбувається також трансформація політичних і культурних інститутів за переважно західним типом, з властивими йому формами і нормами демократії та суспільних цінностей. Тому деякі дослідники визначають глобалізацію як продукт західного Світу, акцентуючи увагу саме на його американській складовій. Для того, щоб зрозуміти позитивні та негативні сторони глобалізації, необхідно дослідити причини, через які виник цей процес. Колись Світ був влаштований просто й нехитро – людство ділилось на племена та роди. І все було ясным всередині родів і племен: був голова роду, і всі корилися йому – «бо так було завжди». Але час минав, знаряддя праці вдосконалювались, кожен робітник все більше й більше додавав до спільної купи, а рід багатів. Ми є свідками того, як на наших очах відбувається стабілізація державного устрою Світу. У старіючих держав відпадає охота воювати. Світ поділений. Останні спроби його перекроїти обійшлись надто дорогою ціною. Навряд чи щось подібне повториться. Світ знову став простим і ясным. Він є поділеним на країни, країни мають свій народ, що її заселяє. В решті решт кожна країна має свою державу, що контролює цю територію, що підтримує порядок у цій країні, що служить виразником інтересів нації, яка населяє цю країну. Країни мають внутрішню структуру, територіальну, національну, економічну – фірми, що складають її цілу економіку. Приблизно така картина була характерною для нашого Світу досить тривалий період. Аж допоки у першій половині 19-го століття не почала особливо ясно заявляти про себе характерна риса виробництва – зростання. Економічні взаємостосунки країн, що існували завжди у вигляді торгівлі, набувають інших рис.

Сьогодні ми є свідками нового етапу глобалізації – доба мегаоб'єднань. Величезні, гігантські корпорації злучаються чи закупають одна одну, утворюючи ще більш велетенські економічні об'єднання. Вони відчувають: сьогодні, як і раніше, розміри вирішують майже все. Або ти гігант і душиш інших, або ти жертва гігантів. Відсутність системності перешкоджає розвитку країн, що розвиваються, перешкоджає злиттю окремих імпульсів, породжених конкуренцією, у єдиний синергетичний вузол, в одну симфонію розвитку. Але в комуністич-

них країнах розвитку економіки, зібраної у систему, перешкождала відсутність конкуренції всередині галузей. Відсутність великих компаній не дає можливості націям країн, що розвиваються, виступити в ролі самостійної одиниці, що завойовує чужі ринки і боронить свої. Нації комуністичних країн, хоч і мали велетенські компанії, але ізолювавшись від Світу, вбили у них дух звитяги, здорової конкуренції та професійного ражу, що кличуть сильного до перемог і спонукають його бути ще сильнішим.

У Світі, що глобалізується, економічний тиск нівелює всі культурні відмінності, запроваджуючи уніфікацію у всьому. Колишні атрибути національної самобутності, які колись давали націям почуття своєї відмінності від інших: мода, техніка, прийоми ведення господарства, ієрархія цінностей, все це стає інтернаціональним, всесвітнім. Тепер інтернаціоналізується і економіка. Вона стає всесвітнім морем. Лише острови національних економік, у цьому морі, здатні дати націям почуття спільних інтересів та почуття окремішності. Ніякі спроби утримати «нашу мову, наші пісні, наш одяг та традиції», не здатні протистояти безликому, незворушному економічному тиску. Економічному тиску може протиставитися лише економічний чинник. Лише національна частина економіки, серед атрибутів національної самобутності, грає з суперником на його ж полі. Єдність Держава-Нація-Корпорації може врятувати і держави і нації: і передові і нині відсталі. Нації, що збережуть таку єдність, зможуть уникнути небуття. Всім іншим – доля шумерів або й цілковите забуття [3].

Мета статті. Сформулювати інноваційні аспекти та узагальнити концептуальні положення, які можна було б покласти в основу науково-філософського обґрунтування об'єктивних процесів творчої еволюції та противоречивості причинно-наслідкових процесів у системі «Подія – Формація – Цивілізація – Глобалізація». А також для розуміння позитивних та негативних сторін глобалізації, необхідно дослідити причини, через які виник цей процес.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття Світ став тіснішим в економічному відношенні завдяки сучасним телекомунікаційним та інформаційним технологіям, а також завдяки вигідній по вартості системі транспорту та логістики. Особливо створення всесвітньої мережі Інтернету з його «**World Wide Web**» (**www** – три «бубо») зробило весь Світ одним «віртуальним селом». Мережа пропонує різноманітні можливості зустрічатись та обмінюватись інформацією за межами континентів, зв'язок з якими можна без проблем встановлювати з власного письмового столу в режимі реального часу. Радіус дій як приватної, так і ділової сфери збільшується для окремих осіб і малих спільнот і уможливує діловий розвиток, який досі залишали за собою право лише великі підприємства з всеохоплюючою мережею експорту та розподілу доходів. Найвиразніше цей розвиток проявив себе у фінансовому секторі. Сучасні засоби комунікації у поєднанні з лібералізацією і відміною державного регулювання ринків капіталу дозволили виникнути в останні десятиліття глобальному ринку фінансів і капіталу, але він має нагальну потребу у більш дієвих рамках порядку, щоб позитивно оцінювана свобода капітальних потоків унаслідок фінансових і валютних спекуляцій не могла обернутися проти загальної блага багатьох народів (наприклад, криза у Південно-Східній Азії наприкінці 90-х років).

Істотними рисами «нової» глобалізації є бурхливий розвиток інформаційних технологій, посилене формування глобальних підприємств або глобальних підприємницьких мереж, інтернаціоналізація ринків фінансів та капіталу і зростаючий «міжнародний оборот» всілякого роду послуг (починаючи від міжнародних центрів прийому, опрацювання і переправлення телефонувальних та центрів резервування, продовжуючи виробництвом програмного забезпечення «Software» та досягненнями інженерії, і закінчуючи сектором логістики). Тому ОЕСР («Організація Економічної Співпраці й Розвитку» з резиденцією в Парижі – об'єднання великих індустріальних держав) дає визначення глобалізації як процесу, за допомогою якого ринки і виробництво у різних країнах все більше стають залежними одне від одного завдяки динаміці торгівлі товарами та послугами і завдяки руху капіталу і технологій. Особливою ознакою цього процесу є швидкість його проходження. Досі у першу чергу імпортувались або експортувались фізичні товари (глобалізація торгівлі). Національна конкурентоздатність залежала при цьому від структури товарного виробництва і технічних інновацій, від співвідношення валют, мережі збуту товарів та вправності національних підприємств вчасно налаштуватися на попит на ринках експорту. Звичайно, це діє як і раніше, але завдяки Інтернету в міжнародну конкуренцію входить новий вимір: та людина, яка має у своєму розпорядженні знання, може з будь-якого місцезнаходження пропонувати свої послуги прямо у режимі реального часу по всьому Світі. Такій людині більше не потрібно робити обхідний шлях через фізичний продукт, який лише згодом потрібно транспортувати до закордонного клієнта. Наприклад, у такий спосіб інженер з програмного забезпечення в Індії безпосередньо конкурує зі своїм колегою у Німеччині або в Америці, але тільки з тією різницею, що одна тисяча американських доларів в Індії є великими грошима і така сума вже представляє собою гарну основу для забезпечення свого існування, а в Америці або у Німеччині цієї суми вистачить якраз на квартирну плату. Цей приклад чітко показує, що завдяки технологічному розвитку виникають нові, безпосередні конкурентні відношення, які можуть призводити до значних перерозподілів. Вже тепер можна констатувати, що у країнах, які відносно достатньо забезпечені капіталом і кваліфікованою робочою силою, доходи з капіталу тенденційно збільшуються інтенсивніше, ніж трудові доходи, а розходження заробітків між простим і кваліфікованим працівником зростають. Особливо менш кваліфікована робоча сила у секторі роботи з низькою заробітною платнею – та й не тільки вона – ризикує не витримати конкуренції. З цього може виникати соціальна напруга як всередині країн, так і між країнами. Особливо соціальна держава західного зразка стоїть перед дилемою, оскільки посилене оподаткування капіталу може спричинити відтік капіталу за кордон, а високі витрати на соціальні потреби і надалі обмежуватимуть простір дій у сфері політики заробітної платні (демографічні причини, які колись не були враховані через зміщення діаграми вікового складу населення). Цю дилему в загальному характеризують як «пастку глобалізації».

Конкуренція на місцях стає гострішою, а уряди повинні у своїй економічній і соціальній політиці дотримуватись рамок умов глобальної економіки. Витрати на виробництво на місці залежать і від таких жорстких факторів як кошти, готовність і якість/продуктивність робочої сили, транспортні сполучення, витрати на енергію, податки і т.д., і також від таких гнучких факторів як якість життя та витрати на життєвий побут, правові рамок умов, бюрократичні перешкоди, перевага зв'язків завдяки особливому стану справ у сфері економіки і знань та завдяки загально сприятливому економічному та інноваційному клімату. У цьому контексті нового значення набувають освітня політика, модернізація управління, зменшення державного втручання у вільну конкуренцію та повне дотримання принципу субсидіарності у суспільній і соціальній політиці. Держава всезагального процвітання у своєму дотеперішньому вигляді з однобічним обтяженням трудових витрат просто не може проводити так надалі свою політику. Криза у західних індустріальних країнах загострюється ще й демографічним розвитком – розвитком, куди вони себе переважно самі загнали поширенням практики абортів або пропагуванням ментальності запобігання вагітності. Суспільство занедбало підвищення значення сімейного життя і повагу до сім'ї, а ведення самотнього життя аж до життя в одностатевих шлюбах, навпаки, у суспільстві розваг та насолоди пропагуються як шик. Тісні міжнародні зв'язки не є участю, що не піддається контролю, навпаки, вони є далекосяжним результатом державних рішень (лібералізація зовнішньої торгівлі, зменшення державного втручання у вільну конкуренцію всередині країни), а також результатом технічного розвитку (зокрема, стосовно отримання, збереження і передачі інформації) у поєднанні із зменшеними транспортними витратами та уніфікованими технічними нормами. Міжнародні економічні зв'язки забезпечують мир і сприяють взаєморозумінню між народами.

Сировинні та енергетичні ринки вже давно є далекосяжними глобальними ринками, як це показують біржові котирування на міжнародних ринках сировини. Також дискусії щодо всіх «за» і «проти» глобалізації не є новими. В 19 столітті ці дебати велись між прибічниками вільної торгівлі та їхніми опонентами, які хотіли захистити національні економіки від іноземної конкуренції з допомогою захисних митних зборів і протекціоністських заходів. Прибічники вільної торгівлі виходять з того, що від усунення торгівельних перешкод, захисних митних зборів та обмежень у конкуренції матимуть користь усі сторони, тому що цим самим стає можливим, на їх думку, більш ефективне хазяйнування. По суті йдеться про розширення міжнародного розподілу праці, при чому кожна країна, кожен регіон, кожне підприємство концентруватимуться на такому виробництві, в якому вони найбільш обізнані і де таке виробництво є найбільш продуктивним.

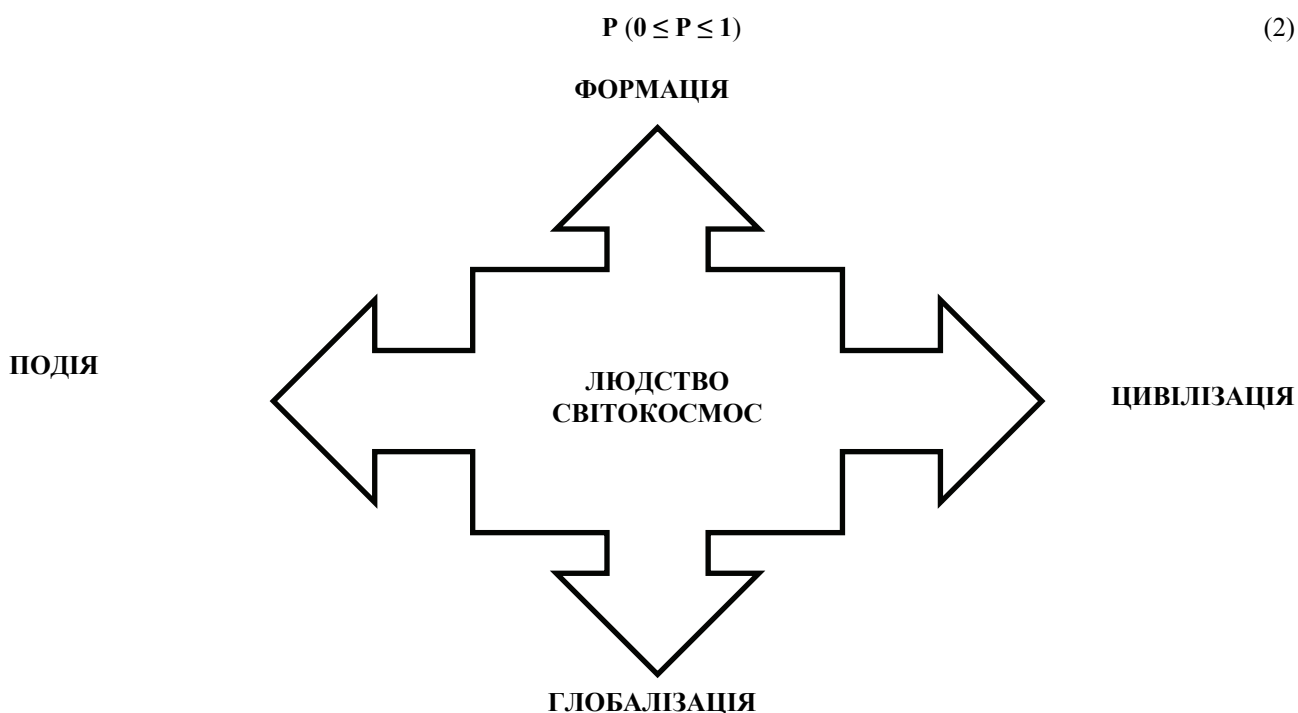
Вільна торгівля принципово вигідніша для всіх, аніж протекціонізм. Навіть у країнах, що розвиваються, багатонаціональні підприємства виявляються більш надійними роботодавцями з кращими умовами праці та заробітної платні, ніж місцеві підприємства. Також страх перед соціальним демпінгом і знеціненням навколишнього середовища в цілому виявився необґрунтованим. Звичайно, що багатонаціональні підприємства інвестують туди, де це для них найвигідніше. Але що конкретно означає «вигідно», оцінюється за великою кількістю факторів і лише рідко за одним єдиним фактором. Хоча процес економічної інтеграції відбувається на великому просторі, переходячи міждержавні кордони, та все ж він не є необмеженим і універсальним. Країни, які через брак внутрішніх адміністративних здібностей або через недостатнє прагнення досі не створили передумов для функціонування ринкової економіки, які не надають гарантій правової державності, а у технічному відношенні також не мають у своєму розпорядженні необхідних всеохоплюючих комунікаційних технологій, ризикують бути витиснутими на узбіччя. Все більш міцніючі міжнародні зв'язки мають зворотній вплив на здатність держави проводити податкову політику і на суверенітет окремої держави.

Національні держави все більше залежать від міжнародного співробітництва. Особливо це відкриває нові шанси маленьким державам. е глобалізація має зовсім неочікувані наслідки для держави та їх фінансування, яке рано чи пізно вимагатиме управління: якщо, наприклад, європейець замовляє в Америці комп'ютерну програму, яка на компактному диску відсилається з Америки до Європи, то з точки зору державної казни Світ ще в порядку: цілком нормальна експортна операція. Прибуток оподатковується в США, мито та податок на ввізні предмети споживання сплачуються в Європі. Але що, коли комп'ютерна програма скачується прямо з Інтернету, а сервер, з якого можна скачувати американську комп'ютерну програму, знаходиться на Бермудах? Або яким чином і, насамперед, де буде оподатковуватись біржовий прибуток, який отримує діюча міжнародна брокерська фірма, коли персонал у Токіо вирішує купити певні акції, колеги з Франкфурта приймають рішення провести ці акції, а 18 годин після їх покупки колеги з Нью-Йорка продають ці акції з прибутком? Своїми рішеннями всі внесли свою частку в отримання прибутку. Лише два цих приклади показують, що держави повинні, хоча би у власних інтересах, прагнути до тіснішої кооперації і що потрібно знайти належні рамки порядку. Світові концерни можуть успішно не піддаватись суспільному контролю - таким є аргумент проти глобалізації, але своїми рішеннями вони впливають у Світовому масштабі на малі економіки. З економічною глобалізацією має бути пов'язана побудова суспільного і мирного ладу, який створюється на основі прав людини з допомогою «колективного методу» (з відмовою від імперських методів минулого) та принципу субсидіарності [4-6].

Подія, формація, цивілізація і глобалізація – це причинно-наслідкові процеси історичного дієвого розвитку людства і Світокосмосу. На рис. 1 схематично представлено причинно-наслідкові процеси історичного дієвого розвитку людства і Світокосмосу у системі «Подія – Формація – Цивілізація – Глобалізація» (автор Б.М. Пунько). Подія – це дія у певних просторово-часових координатах, яка має розвиткові значення. Подія – зміна властивостей об'єкта, взаємодія між об'єктами, утворення нового об'єкта або знищення існуючого об'єкта. Кожна подія містить оцінку часу, що вказує, коли воно відбувається, і місцем, де вона відбувається. В рамках теорії відносності вся сукупність місць і часів, у які може відбуватися подія, утворюють простір-час подій. Віддале-

ність подій одна від одної характеризується просторово-часовим інтервалом. В той час, як місце й час події залежать від системи відліку спостерігача, просторово-часовий інтервал є величиною незмінною, однаковою для всіх систем відліку. Принцип причинності – один із основних принципів фізики, який стверджує, що на подію, яка відбувається в певний час у певній точці простору, можуть впливати лише події, які передували їй у часі (точніше відділені від неї часоподібним інтервалом). Принцип причинності тісно зв'язаний із принципом близькодії. Якщо в певній ділянці простору виникло якесь збурення, наприклад, вибухнула наднава, або випромінився квант Світла, то на інші точки простору ця подія зможе вплинути не раніше, ніж Світло зможе подолати віддаль між точками.

Випадкова подія – подія, яка при заданих умовах може як відбутись, так і не відбутись, при чому існує визначена ймовірність того, що вона відбудеться при заданих умовах (формула 2). Випадкова подія є підмножиною простору елементарних подій. Визначення будь-якої підмножини вибіркового простору як події, працює добре, коли є скінченне число результатів, і створює проблеми коли вибіркового простору нескінченний. Для багатьох стандартних розподілів ймовірності, таких як нормальний розподіл, вибіркового простору – це безліч дійсних чисел або вся множина дійсних чисел. Спроби визначити ймовірності всіх підмножин множини дійсних чисел, стикаються з труднощами при розгляді тих наборів, що «погано себе поведуть», наприклад, з невимірними [7-8].

Рис. 1. Схематичне представлення причинно-наслідкових процесів історичного дієвого розвитку людства і Світокосмосу у системі «Подія – Формація – Цивілізація – Глобалізація»

Джерело: приведено авторське уявлення (Б. Пуцько)

Формація – це певний ступінь розвитку суспільних відносин. Формація суспільно-економічна (від лат. *formatio* – утворення, формування) – одна з наріжних категорій марксистської соціальної філософії. Категорія запроваджена К. Марксом, який уперше вжив термін «суспільна формація» у своїй праці «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1851 р.). Він розглядав суспільно-економічну формацію не як канон, а як орган пізнання, як дійовий інструмент розв'язання різних пізнавальних і практичних завдань. Це значною мірою сприяло уникненню формаційного догматизму і редукціонізму (в який нерідко впадають наступники Маркса) і гнучкому відповідно до тогочасних запитів науки та суспільного розвитку тлумаченню і вживанню категорії соціально-економічної формації. Термін «формація», запозичений Марксом з геології, у єдності його діахронічного й синхронічного вимірів, вдало «охоплює» суспільство водночас як процес і структуру, формування і стан, послідовність і систему. Унікаючи однозначного тлумачення поняття «Формація суспільно-економічна», Маркс розглядає його як полісемантичне і надає йому таких значень:

- економічна структура суспільства впродовж усього його історичного існування;
- одна з трьох великих стадій історії людства – *первинна (докласове суспільство), вторинна (класове суспільство), третинна (безкласове суспільство)*;
- історичний ступінь (тип) розвитку суспільства;
- історично визначена сукупність суспільних відносин; історично визначена сукупність виробничих відносин.

Основні терміни: «Формація суспільно-економічна» (зокрема, коли йдеться про сукупність виробничих відносин) і «Суспільна формація» (напр., коли йдеться про сукупність суспільних відносин взагалі). Стосовно первісного суспільства Маркс використовував термін «Суспільна формація», причому подекуди – у множині. Він уживав ще терміни «Історична формація», «Економічна формація», «Формація суспільного виробництва» та ін. Ще на одне визначення формації суспільно-економічної – «Соціальний організм» – натрапляємо в Леніна. Однак загалом у марксизмі, зокрема в його радянському варіанті, поступово виробилося тлумачення соціально-економічної формації, як історичного ступеня (типу) суспільства, формаційний підхід помітно збіднюється, обертаючись на формаційний редукціонізм. Це виявилось у звуженні все-світньо-історичного процесу у всьому розмаїтті його просторових і часових характеристик до п'яти типів соціально-економічної формації (первіснообщинної, рабовласницької, феодалної, капіталістичної, комуністичної).

Після витлумачення всесвітньо-історичного процесу як моно-лінійного висхідного п'ятиступінчастого формаційного ряду дослідникам ставало дедалі важче штучно підганяти під цю схему весь широкий спектр соціально історичних процесів. Натомість це дедалі наочніше доводило неспроможність претензій формаційного підходу на всезагальність і монополію на істину як у діахронічному, так і в синхронічному вимірах. В діахронічному аспекті історії культур Америки, Африки, Австралії чи Азії не вкладаються у формаційну лінію розвитку. Та й історія більшості народів Європи, на матеріалах якої переважно і створювалася формаційна теорія, втискується в схему з великими натяжками. Тож щодо історії більшості регіонів планети формаційна послідовність постає як універсалістська теоретично можлива модель, яка реалізується у них в найкращому разі лише частково. В структурному, синхронному зрізі формаційний підхід, даючи подеколи змогу виявити істотні закономірності будови, функціонування і розвитку суспільства індустріального типу, зрештою призводив до невиправдано спрощеного розуміння життєдіяльності суспільства. У царині матеріального виробництва багатоманітність економічних зв'язків зводиться до сукупності панівних виробничих відносин, багатокладність розглядається як явище небажане, таке, що підлягає елімінації. В царині соціальної стосунки людей розглядаються, по суті, як класові, інші ж принаймні як маргінальні. В політичній сфері робиться акцент на державнопартійних утвореннях, держава тлумачиться як знаряддя суто класового панування, недооцінюється її соціокультурна роль. У царині духовній – усе різнобарв'я виявів духовності намагаються увібгати лише в одну, ідеологічну площину, до того ж з орієнтацією на панування єдиної ідеології. Багато в чому адекватно відображаючи колізії індустріального суспільства, з початком перехідного періоду до суспільства постіндустріального формаційний підхід стикається з серйозними труднощами, додання яких ставить його перед необхідністю перегляду деяких своїх позицій.

Водночас варто наголосити, що розробка і використання заснованого на соціально-економічній формації підходу – один із класичних етапів у розвитку філософсько-історичного пізнання, а сам цей підхід за належної корекції може й надалі залишатися одним із основних напрямів осягнення історичного процесу. Однак лише тоді, коли формаційне розуміння не обстоюватиме позицію сектантського протиставлення іншим підходам до історії, зокрема цивілізаційному, а поставатиме як їх доповнення. За таких умов уже не ті чи ті соціокультурні формування припасовуються ззовні до формаційної послідовності, а, навпаки, формаційні особливості виявляються як внутрішні, інваріантні характеристики певного культурноісторичного утворення, притаманні йому лише якоюсь мірою і в контексті інших архетипних ознак [9].

Поняття «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадський, суспільний, державний, громадянський) введено у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 року. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості. Цивілізація – такий щабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки починають домінувати над природними, і коли суспільство починає розвиватися і функціонувати на своєму власному ґрунті. Цивілізація – це певний локальний спосіб розвитку на кожному формаційному ступені, свого роду просторово-часовий соціально-культурний організм, якому притаманна єдність відмінних рис, або ж фізіономічна єдність. Цивілізація – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (Світогляд). Наприклад, Єгипетській цивілізації властиві спорудження пірамід, муміфікація померлих, своєрідне ієрогліфічне письмо тощо. Інколи в одну цивілізацію об'єднують людей однакової віри (Християнська цивілізація, Буддистська та ін.) [10-11]. У табл. 1-2 відповідно приводяться: системна творча еволюція формування усвідомлених суспільств у часі та цикли розгортання цивілізацій у часі.

Системна творча еволюція формування усвідомлених суспільств у часі

Джерело: на основі праць авторів – Бергсон А., Уеллс Г.Д.

Характерні ознаки часів	Період часу, від	Період часу, до
Події предісторичні зароджу вальні цивілізації		
Починається вік ссавців.	65.000.000 р. до н.е.	...
«Габіліси» – перші людиноподібні і використання примітивних знарядь праці.	250.000 р. до н.е.	...
Діяльнісно-свідомісний розвиток збирачів і мисливців.	250.000 р. до н.е.	...
Поступовий перехід від «неандертальців» до розумних людей сучасного періоду свідомої історії.	150.000 р. до н.е.	35.000 р. до н.е.
Вибух вулкану «тоба» на острові Суматра.	71.000 р. до н.е.	...
Глобальна Мадагаскарська катастрофа.	11.542 р. до н.е.	...
Перший календар (мисливський, місячний, сонячний, землеробський і т.д.).	10.000 р. до н.е.	...
Євроатлантична Білінгенська катастрофа – клімат стає сучасним.	8.213 р. до н.е.	...
Общинно-родове суспільство землеробів і скотарів.	8.000	4.000
Формування суспільств		
I період – Антропосоціогенез.	2.500.000 р. до н.е.	250.000 р. до н.е.
II період – Первісна родова община землеробів і скотарів.	250.000 р. до н.е.	8.000 р. до н.е.
Предцивілізації		
1. Давньо-Єгипетська. 2. Шумеро-Вавилонська. 3. Індська. 4. Егейська. 5. Хетто-Малоазійська. 6. Давньо-Китайська. 7. Давньо-Американська (включаючи Мая). 8. Давньо-Східна. 9. Давньо-Індійська.	4.000 р. до н.е.	Наша ера
Общинно-робовласницькі цивілізації		
1. Антична. 2. Ранньо-Китайська. 3. Африкано-Колоністська. 4. Ранньо-Американська.	1.000 р. до н.е.	Наша ера

Таблиця 2

Цикли розгортання цивілізацій у часі

Джерело: за Б.Н. Кузиком, Ю.Б. Яковцем

Глобальна цивілізація	Світові цивілізації	Покоління локальних цивілізацій	Локальні цивілізації
Перший історичний суперцикл (8-е тис. до н.е. – 1-е тис. н.е.)	Неолітична (8-4 тис. до н.е.) Ранньокласова (кінець 4-го – початок 1-го тис. до н.е.)	1-е покоління (кінець 4-го – початок 1-го тис. до н.е.)	Давньоєгипетська, шумерська, асирійська, вавилонська, еллінська, мінойська, індійська, китайська
	Антична (VIII ст. до н.е. – V ст. н.е.)	2-е покоління (VIII ст. до н.е. – V ст. н.е.)	Греко-римська, персидська, фінікійська, індійська, китайська, японська, давньоамериканська
Другий історичний суперцикл (VI – XX ст.)	Середньовічна (VI – XIV ст.)	3-е покоління (VI – XIV ст.)	Візантійська, східноєвропейська, східнослов'янська, китайська, індійська, японська
	Ранньоіндустріальна (XV – середина XVIII ст.). Індустріальна (середина XVIII – XX ст.)	4-е покоління (XV – XX ст.)	Західна, євразійська, буддійська, мусульманська, китайська, індійська, японська
Третій історичний суперцикл XXI – XXIII ст. (прогноз)	Постіндустріальна (XXI – початок XXIII ст. – прогноз)	5-е покоління (XXI – початок XXIII ст. – прогноз)	Західноєвропейська, східноєвропейська, північноамериканська, латиноамериканська, океанічна, російська, китайська, індійська, японська, мусульманська, буддійська, африканська

Примітка: «Міжнародне товариство порівняльного вивчення цивілізацій» (International Society for the Comparative Study of Civilizations) проводить щорічні конференції та здійснює випуск журналу «Comparative Civilizations Review».

Поняття «глобалізація» (англ. *Globalization*) трактується у троякому вираженні: 1) перетворення певного явища на Світове, планетарне, те, яке стосується усієї Землі (Земної кулі); 2) процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації; 3) об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя усіх суспільств сучасного Світу. Дослідники виділяють три ракурси глобалізації як соціального явища: соціально-політичний, соціально-економічний, соціокультурний. Термін «глобалізація» має багато змістовних значень, теорій та підходів (табл. 3).

Але існуюча полісемантичність і дискусійність поглядів вказує на думку М. О. Чешкова¹: «глобалізація, як наука, не встановила, ні предмет, ні суб'єкт власного дослідження, у зв'язку з цим залишається відкритим питання про сутність глобалізації. Основними наслідками цього процесу є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. В результаті глобалізації Світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів. Процес утворення Світового ринку розпочався на зорі ХХ століття в епоху становлення великих міжнаціональних монополій. Глобалізація охоплює практично всі сфери суспільної діяльності, включаючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, самі умови існування людства.

Таблиця 3

Концептуальне оформлення сутності «глобалізації» окремими науковцями

Джерело: представлено автором (Б. Пунько)

Назва концепції	Автор	Сутність концепції
«Неминучий процес формування загальних принципів облаштування суспільного життя, що є прийнятними для світової спільноти і об'єднують усі країни світу».	ООН	Глобалізація – це сукупність економічних, соціальних, технологічних, політичних і культурних явищ та процесів, спричинених змінами у світовому виробництві, споживанні й торгівлі. Це також інтенсифікація всесвітніх суспільних зв'язків, які охоплюють найвіддаленіші куточки земної кулі і події, що трапляються в одному місці, впливаючи на ситуацію в іншому. Саме посилення взаємних зв'язків і залежностей та вразливості як окремих людей і їх спільностей, так і держав, що набуло до початку ХХІ ст. справді глобального масштабу, є основним об'єктивним змістом феномену глобалізації.
«Єдність структурно-функціональної системи людства».	В. Воронкова	Ця дослідниця під сутністю глобалізації розуміє: «Перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему, організовану за універсальними принципами».
«Безконечний синтез багатовимірних дисциплінарних підходів».	Ян Недервін	В соціальних науках існує стільки концепцій глобалізації, скільки дисциплін: «Якщо ми розглядаємо глобалізацію як багатовимірний процес, то всі ці підходи до теми достатньо релевантні. Глобалізацію можна розуміти, як безконечний синтез багатьох дисциплінарних підходів».
«Формування єдиного суспільства – свобода чи порядок, або пошук їх рівноваги»	Ернст Заграва	У своїй книжці «Глобалізація і нації» він писав: «Сучасний етап Світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн Світу. Триває взаємне зближення різних країн і народів, проникнення інформаційних технологій, політична трансформація і інтеграція на регіональному і Світовому рівнях. зростання ролі зовнішніх факторів у економіці, створення єдиного Світового ринку без національних бар'єрів і забезпечення однакових правил гри для всіх учасників».
«Ідеологія панування Світового ринку та неолібералізму».	В. Бек	На думку цього західного соціолога: «Глобалізація – це ідеологія панування Світового ринку, ідеологія неолібералізму».
«Теорія об'єктивного процесу ЕЕВ та III перетворення економічних систем».	Б. Пунько	На нашу думку: «Глобалізація – це об'єктивний процес розвитку сучасної цивілізації і формування Світосистемного простору на засадах економіко-екологічного відтворення (ЕЕВ) та інноваційно-інформаційно-інвестиційного перетворення економічних систем (III – економіка трьох «І»), як окремих суспільств, так, і регіональних й транснаціональних господарських зв'язків».

Особливих темпів глобалізація набрала в останні десятиліття ХХ століття і на початку ХХІ століття. З одного боку це пов'язано з падінням залізної завіси та інтеграцією Китаю в Світову економіку, з іншого – із швидким розвитком інформаційних технологій, завдяки яким зросли можливості доступу до будь-якої інформації у

¹ Чешков Марат Олександрович (народився у 1932 р. в Москві), історик В'єтнама, спеціаліст із загальних проблем країн, що розвиваються, Світосистемного аналізу, політолог.

Світі. Хоча процес глобалізації об'єктивний, навколо нього відбувається політична боротьба. Глобалізація на сучасному етапі, тобто на початок 21 століття, має як палких прихильників, так і опонентів. Процес розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем у всьому Світі несе за собою економічну і культурну інтеграцію. Прибічники цього процесу вбачають у ньому можливість подальшого прогресу за умови розвитку глобального інформаційного суспільства. Опоненти попереджають про небезпеку глобалізації для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності.

Прискорення темпів глобалізації призвело до виникнення у Світі опозиційного до неї політичного руху антиглобалізму. Антиглобалісти звинувачують глобалізацію в тому, що вона збільшила нерівність і деградацію навколишнього середовища. Невдоволення глобалізацією характерне як у країнах, що розвиваються, так і в країнах із розвинутою економікою. Перенесення виробництва із розвинутих країн у країни з дешовою робочою силою приводить до ліквідації робочих місць і безробіття в першому Світі. Наприклад, на Середньому Заході США глобалізація зруйнувала конкурентоспроможність промисловості та сільського господарства, знижуючи цим якість життя. Дехто також вбачає зростаючу проблему у впливі глобалізації на культуру. Паралельно з глобалізацією економік та торгівлі, культура імпортується та експортується також. Проблема в тому що міцніші, більші країни такі як США, можуть заповнити культури інших, менших країн, призводячи до того, що їхні традиції та цінності зникнуть. Цей процес також інколи відносять до американізації або «Макдональдизації».

Глобалізація, зумовлена доцентровими тенденціями Світових інтеграційних процесів, покликана консолідувати планетарне співтовариство на ґрунті єдиного в глобальному масштабі економічного простору. В геометричній прогресії всеохоплююча економічна інтеграція в наш час формує єдину транснаціональну систему господарства – глобальний економічний моноліт. Процес інтернаціоналізації виробництва настільки втягує народи, країни, регіони у єдиний Світовий мегасоціум, що це само собою, треба сподіватись, нівелює в майбутньому суть і обрис національно-державних утворень. Державні структури з часом почнуть розчинятися, їх військово-політичні потенції – сомоанулюватися, міждержавні кордони – руйнуватися. Загальна економічна інтеграція, усуваючи міжнаціональні бар'єри, руйнуючи міждержавні кордони, розчиняючи власне самі національно-державні утворення, об'єктивно покликана трансформувати ці утворення в єдину, цілісну, неподільну міжнаціональну спільність – глобальний соціомоноліт – з єдиним наднаціональним центром координації, управління, контролю... Доцентровий вектор інтеграційних процесів однозначно диктує формування моноцілісного Світового устрою. Перспектива формування цілісного, неподільного Світу в процесі глобальної економічної інтеграції - об'єктивна неминучість, зумовлена природною ходою суспільної еволюції. Вона виправдана, насамперед тому, що в міру формування соціально-економічного в глобальному вимірі моноліту зникнуть будь-які підстави для міжнаціонального суперництва, ворожнечі і конфліктів. Цілісний, неподільний Світ на ґрунті єдиного економічного простору тим хороший, що він виключить з життя людського можливість зіткнення у вигляді руйнівних війн. Відтак доцентрова тенденція глобалізаційних процесів об'єктивно покликана забезпечити самовиживання людської цивілізації і її прогрес [12].

Основні узагальнення і висновки. Досліджувана тема є фундаментальною проблемою науки взагалі, а також економічної науки зокрема. Нами сформульовано інноваційні аспекти та узагальнено концептуальні положення, які можна було б покласти в основу науково-філософського обґрунтування об'єктивних процесів творчої еволюції та противоречивості причинно-наслідкових процесів у системі «Подія – Формация – Цивілізація – Глобалізація». Зокрема представлено характерні ознаки системної творчої еволюції формування усвідомлених суспільств у часі, показано цикли розгортання цивілізацій в часі, а також подано концептуальне оформлення сутності «глобалізації» окремими науковцями.

Узагальнення наукової інформації, дозволило систематизувати вираження явища «Глобалізації» у наступних процесах:

1. Початок глобалізації знаменували події після 1945 р., друга Світова війна стала глобальною війною, у яку тією чи іншою мірою були залучені всі континенти.
2. У 1945 р. була створена ООН, а також могутні наддержавні фінансові установи – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк.
3. Зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети, небувале поширення по всій планеті ідей та інформації, технологій, культури, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки.
4. Зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, фінансів, міграції населення в наслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій.
5. Виникнення спільних для Світового співтовариства проблем, процес зростання загальнолюдських інтересів у всіх сферах людського буття, стертя граней між місцевими й всепланетарними подіями.
6. Науково-технічна революція стала впливовим суспільним явищем.
7. Другий період 1970 –1990-ті рр., тривав на тлі розвалу радянського блоку, а згодом і самого СРСР, завершення «холодної війни». У цей період людство усвідомило наявність глобальних проблем і здійснило спроби їх вирішення. З початку XXI ст. розпочався третій період глобалізації.
8. Від 11 вересня 2001 р., після атак на США, глобального характеру набула боротьба проти Світового тероризму.
9. У 2007 р. свідченням глобального характеру економіки стали спільні дії центробанків провідних держав та початок Світової фінансової кризи.

З точки зору наукових завдань кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності ЛНУВМ та БТ імені С.З. Гжицького, зокрема щодо розробки інноваційних наукових результатів, як складових елементів теоретичних аспектів фінансового механізму забезпечення підприємств АПК, удосконалення і розвитку відомих наукових результатів, доцільно подальші наукові дослідження присвятити: 1) дослідженню глобальних перетворень у господарському механізмі підприємств АПК і АСЕ у цілому; 2) розвитку корпоративних та інших форм організаційних структур в АПК у взаємодії з фінансовими системами України і Світу; 3) забезпеченню розвитку податкової системи України на основі її реформування з урахуванням досвіду ефективних національних економік; 4) удосконаленню фінансово-кредитного механізму ефективного функціонування ринкової економіки; 5) моделюванню алгоритмів удосконалення різних форм функціонування організаційних структур в АПК; 6) оптимізації функцій ефективного управління різноманітними організаційними формами підприємств АПК у контексті забезпечення їх фінансової стійкості в умовах національної та глобальної економік.

Список використаних джерел

1. Пунько Б.М. Индекс біоетичної спроможності країн до економічної та еколого-економічної глобалізації. Зб. наук. праць: Продуктивні сили і регіональна економіка. НАНУ. РВПСУ / Б.М. Пунько. – Київ, 2001. – Ч. 2. – С. 94-103 // Міжн. зб. наук. праць. В 1. Фінансові аспекти глобальних перетворень економічних систем / Б.М. Пунько. – Одеса, «Астропринт», 2001. – С. 6-13.
2. Е. Заграва. «Глобалізація і Нації». – Київ, «Фенікс», 2002.
3. Інтернетресурс: <http://sd.net.ua> / Глобалізація.
4. Бергсон А. Творча еволюція: пер. з фр. Р. Осадчука / А. Бергсон – К., 2010. – 318 с. – Серія «Лауреати Нобелівської премії».
5. Уэллс Г.Д. Всеобщая история мировой цивилизации [пер. с англ.] / Г.Д. Уэллс – М.: Эскимо, 2008. – 928 с.
6. Кузык Б.Н. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее // Т. III: Северное Причерноморье – пространство взаимодействия цивилизаций / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец. – М.: Институт экономических стратегий, 2008. – С. 18.
7. Енциклопедія кібернетики, т. 2, ст. 377.
8. Єжов С.М. Теорія ймовірностей, математична статистика і випадкові процеси: Навчальний посібник. (укр.) / С.М. Єжов. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001.
9. Інтернетресурс: <http://histua.com/slovnik/f/formaciya-suspilno-ekonomichna>.
10. Інтернетресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
11. Інтернетресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki> / Глобалізація.
12. Інтернетресурс: <http://politiko.ua> / Глобалізація: за чи проти.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2013